

# מטפורות-מחווה בשיח של האישה הנתונה למרות ברומן של המאה ה-19 כפי שהוא משתקף ברומן "החטא ועונשו"\*

## תקציר

במאמר זה בחנתי את מטפורות-המחווה ותרומתן לעיצוב השיח הנשי של האישה הנתונה למרות – ברומן של המאה ה-19. בחרתי להדגים זאת על סוניה, גיבורת-הרומן "החטא ועונשו" מאת פיודור דוסטובסקי.

טענתי המרכזית היא, שבתחילת הרומן יש למטפורת המחווה בשיח של הגיבורה – מאפיינים של אישה הנתונה למרות, אבל במהלך הרומן היא מתפתחת בזכות בעל מרות אוהד ומקבלת אחריות על עתידה. התפתחות זו ניכרת בשינוי מטפורות-המחווה במעבר משיח אישה הנתונה למרות – לשיח החלטי ומגובש. שיח חדש זה משנה את מערכת-היחסים בינה ובין בעל-המרות, והיא הופכת ממובלת – למובילה.

מילות מפתח: שיח; שיח נשי; באחטין; מטפורות-מחווה.

## מבוא

במאמר זה אבחן את מטפורות-המחווה ותרומתן לעיצוב-השיח הנשי של האישה הנתונה למרות ברומן של המאה ה-19. נקודת-המוצא למחקרי היא גישתו התאורטית של מיכאיל מיכאלוביץ' באחטין, פילוסוף ותאורטיקן רוסי בין-תחומי, היסטוריון וחוקר-ספרות. באחטין הציע, שמן הראוי לנתח בכלים מתחום המחקר הסוציולוגי,<sup>1</sup> את השיח המילולי בחיי-היום-יום, מכיוון שאינו עומד בפני עצמו, אלא נובע ממצב מעשי חוץ-מילולי, כלומר מושפע מן החיים. כל מי שקרא את היצירה "החטא ועונשו" מאת דוסטויבסקי<sup>2</sup> – הבחין בשינוי, העובר על סוניה. מאמר זה בא לבדוק את השינוי באמצעות מטפורת המחווה: סוניה, צעירה בשנות-נעוריה, עזבה לא מכבר את בית-הוריה, אביה נפטר, ומיד היא "מוצאת"

\* מאמר זה הוא חלק מחיבור לקבלת דוקטור לפילוסופיה 'השיח הנשי ב"החטא ועונשו" מאת דוסטויבסקי וב"מה שמייזו ידעה" מאת הנרי ג'יימס לאור מורשתו של באחטין' – בהנחת פרופ' ז'ולייט חסין ז"ל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 2009.

1. K. Clark and M. Holquist, **Mikhail Bakhtin**, Cambridge 1984, pp. 197-211.

2. פ' דוסטויבסקי, **החטא ועונשו**, תרגום פ' קריקסונוב, תל-אביב תשנ"ה.

פטרון בדמותו של רסקולניקוב. סוניה בחרה להיות בת-חסותו של רוצח, וחרף ידיעתה את מעשהו היא בוחרת לדבוק בו. התפתחות יחסיהם משתקפת באמצעות מטפורת- המחווה. סוניה נחשבת דמות שטוחה<sup>3</sup> בעיני חוקרים רבים, אבל במהלך הרומן היא מגבשת עמדה עצמאית ותקיפה, ומטפורת המחווה ממחישה את השינוי שחל בה. היא הופכת לכוח, המניע את השינוי, שעובר גיבור-הרומן.<sup>4</sup>

## 1. רקע תאורטי

באחטין טען, שכדי לפענח טקסט – יש להשתמש במחקרים סוציולוגיים, שכן הכלים לחקר- השיח הפואטי הם מוגבלים, ואי-אפשר לרדת באמצעותם לעומקה של הייחודיות האמנותית של השיח ברומן.<sup>5</sup> הבלשנות, תורת הסגנון והפילוסופיה של השפה – עוצבו על-ידי נטיות ריכוזיות (ששאפו לאחדות), ולכן התעלמו מרוב השיח הדיאלוגי הטבוע ברומן. באחטין טען, שהבלשנות מנתחת את הטקסט ניתוח חלקי, משום שהיא אינה עומדת על טבעה הדיאלוגי של השפה, שהוא מאבק בין נקודות-מבט חברתיות לשוניות, ולא מאבק תוך-לשוני בין רצונות שונים או סתירות לוגיות.

באחטין חקר את התבטאויות הדיבור בחיי-היומיום, משום שלתפיסתו, בחיים האלה טבועים הבסיס והפוטנציאל של הצורה האמנותית. יתרה מזו, המהות החברתית של השיח המילולי בולטת בחיים האלה בחזות יתרה, והתקשורת בין ההתבטאויות ובין הסיבה החברתית, המקיפה את הצורה האמנותית, קלה יותר לניתוח.

השיח כולל מרכיבים מילוליים וחוף-מילוליים. לדברי באחטין, זו הסיבה, שהתבטאות בהתנהגות, שהיא שלמות בעלת-משמעות, מורכבת משני חלקים: חלק הממומש במילים, וחלק הנלכד בהן.

ההתבטאות בהתנהגות היא ייחודית, שכן היא יוצרת קשרים רבים עם החיים החוף-מילוליים, וכאשר היא מנותקת מן הקשרים האלה, היא מאבדת את כל משמעותה. אחד מביטוייה הוא האינטונציה. זו יוצרת קשר הדוק בין השיח המילולי ובין ההקשר החוף-מילולי ומעבירה את השיח המילולי אל מעבר לגבולותיו. באחטין ראה חשיבות מרובה גם במחוות-הגוף במהלך הדיבור, המצויות בין מה שנאמר ובין מה שלא-נאמר. מאחר שמטפורה יוצרת זהות משתמעת בין שני דברים שונים (ובמקרה זה בין תחושות לשפת-הגוף), הוא שינה את השם מבחינה סמנטית – לדוגמאות של מטפורת-מחווה (Gesticulatory Metaphor).

באחטין הושפע מתהליכי-חיים, ולכן סביר להניח, שאילו היה בן-זמננו, גם ענייני מגדר היו ניכרים בדבריו. מסקנותיו של באחטין נושאות חן במיוחד בעיני מבקרים פמיניסטיים, המתעניינים בממד החברתי של השפה ושל הספרות. תפיסה זו של השפה, המבוססת על החברה ועל ההיסטוריה, אומצה על-ידי הביקורת הפמיניסטית, העוסקת בהשפעת השפה הפטריארכלית

3. א"א ריבלין, 'דמות', מונחון לספרות, תל-אביב תשל"ח, עמ' 18.

4. בעבודת הדוקטורט בחנתי גם את מטפורת המחווה של מייזו, גיבורת-ספרו של הנרי ג'יימס, "מה שמייזו ידעה". מייזו, שגדלה בבריטניה, עוברת את אותם השינויים שעוברת סוניה. מכאן ניתן להבין, שבמורה-אירופה ובמערכה מטפורות המחווה, האופייניות לשיח הנשי במאה ה-19, הן דומות.

5. M. Bakhtin, 'Discourse in the Novel', H. Adams and L. Searle (eds.), *Critical Theory Since 1965*, Tallahassee 1986, pp.664-678.

ובחקר הקולות השוליים בשיח הדומיננטי.

ברומן 'החטא ועונשו' מופיעה דמות אישה צעירה ללא הורים תומכים, ובעיקר – ללא אם תומכת. אישה חסרת-הגנה מצד משפחתה – עלולה להפוך לאישה הנתונה למרות.

לפי אבן-שושן,<sup>6</sup> המונח "מרות" פירושו "אדנות, שליטה, משמעת", והצירוף "יחסי-מרות" מוכר לנו מתחום יחסי-עבודה. לבעל – מרות בעבודה נחשב מי שיש לו השפעה וסמכות, גם אם אינו ממונה ישיר. במונח "אישה הנתונה למרות" – כוונתי לדמות נשית, שבחרה להיות תחת השפעתה וסמכותה של דמות אחרת, או שנבחרה לכך על-ידי הדמות הסמכותית. הדמות הנשית מקבלת עליה את דרישותיה של הדמות בעלת-המרות ומחזקת את מעמדה של זו.

## 1.2. מטפורות-המחווה ותרומתן לניתוח השיח הנשי

באחטין מצא, שקיימת קרבה מאחדת בין מטפורת האינטונציה למטפורת המחווה, כי "המילים במקורן היו מחוות לשוניות, שהיו מרכיב אחד בתוך מחווה מורכבת וכלל-גופנית".<sup>7</sup>

את המונח "מחווה" מסביר באחטין:

הכוונה כאן היא למונח הרחב, הכולל פנטומימה והבעות פנים. המחווה – בדיוק כמו האינטואיציה – מצריכה תמיכה כורלית של האנשים הסובבים. רק באווירה של סימפטיה מתאפשרת מחווה חופשית ובטוחה. יתרה מכך, ושוב בדיוק כמו האינטונציה, המחווה יוצרת פתח ומציגה משתתף שלישי-גיבור. במחווה תמיד חבוי נבט של התקפה או של הגנה, של איום או של חיבה, והמתבונן והמאזין מקבלים תפקיד של בני-ברית או של עדים. לעתים קרובות ה"גיבור" אינו אלא דומם כלשהו, התרחשות או נסיבות-חיים".<sup>8</sup>

האינטונציה והמחווה הן פעילות ואובייקטיביות מטבען. באמצעותן מבטא הדובר את מצבו הנפשי ואת קשרו עם העולם ועם הסביבה החברתית.

בחלק זה אציג שלוש מטפורות-מחווה, הנתפסות כהתנהגות נשית: קשר-עין, חיוך ומגע-יד. באמצעותן אבחן את התפתחותה של סוניה מאישה תחת מרות – לאישה החלטית.

### 1.2.1. קשר-עין – כמטפורת-מחווה

קשר-עין, המתלווה לשיחה בין שניים, מבטא חום רגשי, עניין, אישור לקשב, חיבה או הזמנה, וכך גם מפרשים אותו הסובבים. במחקרים פסיכולוגיים שנערכו – טוענים החוקרים, שקשר-עין נוטה לבטא את מעמדו החברתי של היחיד.<sup>9</sup> אדם ממעמד נמוך – נוטה להסתכל באדם ממעמד גבוה בעת שיחה, אך ישפיל את עיניו, כשהאדם מן המעמד הגבוה מישיר אליו את מבטו. נשים יוצרות קשר-עין יותר מן הגברים בעת שיחה, אך בזמנים אחרים נמנעות ממנו. קשר-העין בין

6. א' אבן-שושן, 'מרות', המילון החדש, ירושלים תשנ"ז, עמ' 1056.

7. קלארק והולקויסט (לעיל הערה 1), עמ' 487.

8. קלארק והולקויסט (שם), שם.

9. W.L. Libby and D. Yaklevich, 'Personality Determinants of Eye Contact and Direction of Gaze Aversion', *Journal of Personality and Social Psychology*, 27 (1973), pp. 179-206.

שני המינים – תכופ יותר במצבים אינטימיים. ההבדל בקשר-העין בין גברים לנשים – קשור למעמד החברתי. נשים ממעמד נמוך קשובות יותר לרגשות ולהתנהגויות של בעלי-מעמד גבוה מהן, ובעיקר – בשל תלותן בהם. הנשים קשובות ודרוכות למידע החברתי, המועבר אליהן באמצעות התנהגויות לא מילוליות – כמו קשר-עין והבעות-פנים.

### 1.2.2. חיוך – כמטפורת-מחווה

במחקרים רבים נמצא, שנשים מחייכות יותר מגברים.<sup>10</sup> במחקר של מקיי נמצא, שנשים מחייכות גם כשאין להן סיבה לעשות זאת.<sup>11</sup> נשים מחייכות כשהן לבדן, וחיוכיהן מתרבים, כאשר אדם נוסף נכנס לתמונה. אחד ההסברים, שהוצעו לנטייתן של נשים לחייך, הוא רגישותן למצבים חברתיים. אין החיוך ביטוי לתחושתיהן, אלא חלק מהאינטראקציה החברתית שלהן, ובמקרים – רבים תפקידו לגרום לזולת להרגיש בנוח.<sup>12</sup>

על-פי הסבר אחר, החיוך קשור למעמדן הנמוך של הנשים. לדעת הנלי, נשים מחייכות יותר מגברים, בעיקר במצבים חברתיים, בשל הסטטוס הנמוך שלהן מהבחינה הפוליטית והחברתית. ביכולתן של החיוך להפיג מתח ולרכך אווירה עוינת.<sup>13</sup> נשים מחייכות גם כדי לפייס את הזולת, להשקטו או לקבל ממנו אישור.

### 1.2.3. מגע-יד – כמטפורת-מחווה

החוקר, רוברט סומר, טבע את המונח "מרחב אישי". על-פי תפיסתו, מרחב אישי הוא הקו הבלתי-נראה, אשר כל אחד מאתנו יוצר סביב גופו, מעין בועת-מרחב, המגינה עלינו מפני קרבה רבה מדי מצד בני-האדם סביבנו. חוקרים, שעסקו בנושא ההבדל בין המינים במרחב האישי, מצאו, כי נשים תופסות פחות שטח במרחב, הן בשל גודל גופן והן בשל תנוחתן: נשים נוטות לשבת וזרועותיהן שלובות או צמודות לגופן – ורגליהן מצולבות. נגיעה של אדם בגופו של הזולת – עלולה להיחשב חדירה למרחבו האישי של הזולת. נשים מדווחות על מספר נגיעות רב מן המספר, שגברים מדווחים עליו. הבדל זה בין המינים גדול יותר, אם האישה צעירה או בעלת סטטוס נמוך. מכאן, שבולות המרחב האישי של הנשים – מצומצמים, חלשים וחדירים מאלו של הגברים. גברים פולשים יותר לתוך המרחב האישי של נשים, ולעומת זאת, נשים מקבלות יותר את גבולות המרחב האישי הגברי ואינן פולשות לתוכו.

באחסין מציין כמה גורמי תוכן, הקובעים את הצורה:

- א. דרגת ההערכה של האירוע המתואר ושל סוכנו, הגיבור: כאן החוקר בוחן את מערכת-היחסים בין שני הצדדים: עבד – אדון, שליט – נתין וכדומה, ולכן המחווה מכילה עמדה מעריכה של הסופר כלפי התוכן ומבטאת את עמדתו החברתית הבסיסית.
- ב. מידת-הקרבה שבין הגיבור ליוצר: עצם מבנה השפה משקף את יחסי-הגומלין שביניהם.
- ג. המאזין: יש לו מקום עצמאי ויחס דו-צדדי – לסופר ולגיבור, ועמדה זו משפיעה על סגנון

10. P.W. Berman and V.L. Smith, 'Gender and Situational Differences in Children's Smile Touch and Proxemics', *Sex Roles*, 10 (1984), pp. 347-360; J.A. Hall, 'Male and Female Nonverbal Behavior', A. Hillsdale, W. Siegman and S. Feldstrin (eds.), *Multichannel Integration Of Nonverbal Behavior*, New Jersey 1985, pp. 195-255.

11. W.C. Mackey, 'Parameters of the Smile as a Social Signal', *The Journal of Genetic Psychology*, 129 (1976), pp. 125-130.

12. G.A. Kaplan and M. A. Sendney, *Psychology and Sex-Role: An Androgynous Perspective*, Boston 1980.

13. N. M. Henley, *Body Politics: Power, Sex and Non-Verbal Communication*, New Jersey 1997.

ההתבטאות ועל היצירה מבפנים.

לדעת באחטין, "המאזין כמשתתף פנימי באירוע האמנותי, שיש לו השפעה מכרעת על צורת היצירה מבפנים... הוא גורם מהותי ופנימי ביצירה"<sup>14</sup>.  
עצם הבחירה במחווה היא בחירה מודעת, ולכן גם ההערכות חודרות לתוכה.

## 2. מטפורות-מחווה ותרומתן לניתוח השיח הנשי של סוניה

בחלק זה אראה, כיצד מטפורות-המחווה משקפות את השינוי, שעברה סוניה במהלך שלושת מפגשיה עם רסקולניקוב.

במאמר זה אתמקד בשלושה מפגשים בין רסקולניקוב לסוניה:

המפגש הראשון בין סוניה לרסקולניקוב מתקיים ביוזמתו של רסקולניקוב, כאשר הוא בא לבקרה בחדרה בפעם הראשונה, מיד לאחר מות אביה. סוניה מופתעת מהביקור הלא-מתוכנן. במפגש זה היא מתוודה על היותה אנוכית ומתארת את ביקורה האחרון בבית-אביה ואמה החורגת. בהזדמנות זו היא מזכירה את שמה של ליזבטה, שנרצחה באקראי על-ידי רסקולניקוב, לאחר שרצח את אחותה, המלווה בריבית. בשומעו את שמה של ליזבטה הוא נעשה פזור-דעת. אחר כך הוא דורש מסוניה לקרוא לפניו פרק מן "הברית החדשה": הפרק על "החיאת אלעזר" על-ידי ישו בדרך נס שלוש ימים לאחר שנפטר. באמצעות הסיפור הוא מעביר לסוניה מסר, שהוא מצפה ממנה לעמוד לצדו, אף שאינה מכירה אותו. הוא גם מבטיח לה, שבמפגש הבא יגלה לה מי רצח את ליזבטה.

המפגש השני נערך בין סוניה לרסקולניקוב בשעת סעודת-האבלים בעקבות מות אביה ובנוכחות בני-אדם רבים, ובהם – רסקולניקוב. לוז'ין מאשים את סוניה בגנבה, והיא המומה מכדי להדוף את האשמותיו. אמה החורגת, קטרינה-איוונובנה, נסערת ומגוננת עליה, ורסקולניקוב צופה מן הצד. בסוף השיח מתברר, שזו מלכודת, שטמן לוז'ין פיוטר פטרוביץ', אך שותפו לחדר, לבזיאטניקוב, חשף זאת לעיני-הנוכחים.

המפגש השלישי הוא מפגש נוסף, השני במספר, בין רסקולניקוב לסוניה בחדרה. רסקולניקוב מתוודה לפניו על רצח המלווה בריבית ואחותה, ליזבטה. סוניה מנסה להבין את הסיבה לרצח, אך מתקשה לעקוב אחר הסבריו. היא דורשת ממנו, שיתוודה בתחנת המשטרה, ומבטיחה להצטרף אליו בלכתו אל הגלות שתיגזר עליו ולשאת עמו בעונש.

### 2.1. קשר-עין – כמטפורת-מחווה

קשר-העין בין רסקולניקוב לסוניה תופס מקום מרכזי במפגשים ביניהם:

סוניה, שתקנית מטבעה, מוצאת דרכי-מבע מלבד הדיבור, ובהן – המבט. במפגש הראשון היא חשה נחותה מרסקולניקוב בשל עיסוקה בזנות, ולכן אינה מישירה מבט במפגש הראשון.

דוסטויבסקי משתמש במגוון תיאורים – כדי לאפיין את המבטים:

בתחילת המפגש הראשון סוניה נפחדת, "ובעיניה בצבצו דמעות..." (עמ' 354). היא לא הסתכלה

14. קלארק והולקויסט (לעיל הערה 1), עמ' 471-488.

בו, אלא "השקיפה בשתיקה על האורח" (עמ' 355), אחר כך "שוב נבוכה והשפילה את מבטה" (עמ' 356). סוניה הביישנית והמופנמת מופתעת מביקורו ונבוכה מנוכחותו. בהמשך הפגישה רסקולניקוב משנה במפתיע את נושא השיחה ושואל, אם אמה החורגת הכתה אותה או פגעה בה (הוא זוכר את תיאורי אביה, שאותו פגש במסבאה), אך סוניה שוללת זאת: "אח, לא, מה איתך, מה אתה אומר, לא, לא! – הביטה אליו סוניה אפילו בפחד" (עמ' 357). בהמשך היא מדברת טובות על קטרינה, והיא נרגשת ומתייסרת "ומעיניה נשקף סבל" (עמ' 357). היא מזדהה עם סבלה של קטרינה. רסקולניקוב מנסה לברר, מה יעלה בגורלה, ובתגובה – "סוניה שלחה אליו מבט שואלי" (עמ' 357). ברור, שסוניה מקריבה את עצמה למען אחיה הקטנים, כדי שלא ירעבו. הוא משתחוה ומנשק את כף רגלה וטוען, שהוא משתחוה לסבל האנושי שהיא מייצגת.

רסקולניקוב דן בגורלה של סוניה באכזריות:

לדעתו, מוטב שתאבד, אך סוניה אינה אנוכית, והיא חושבת על הגורל הצפוי לאחיה אם יתייתמו: "ואז מה יהיה איתם? – שאלה סוניה בקול רפה והפנתה אליו מבט מיוסר..." (עמ' 362). רסקולניקוב מפענח את מבטה ומבין, שהיא כבר חשבה על אפשרות זו: "הספיק לו המבט האחד הזה כדי שיקרא בו הכול. כלומר, המחשבה הזאת באמת כבר עלתה בליבה. ייתכן שכבר פעמים רבות וברצינות היא שקלה מתוך ייאוש איך לגמור הכול בבת-אחת, ועשתה זאת ברצינות רבה כל-כך עד שעששו כמעט לא נדהמה מהצעתו" (עמ' 362). סוניה מקריבה את עצמה למען משפחתה ואינה מבקשת לה פתרונות קלים, משום שהיא יודעת, שאחיה הצעירים תלויים בה.

בגלל מצבה הנורא של סוניה – רסקולניקוב מטיל דופי באל, עד שהיא צועקת: "שתוק! אל תשאל! אתה לא שווה!..." – צעקה פתאום כשהיא מביטה בו בחומרה ובזעם" (עמ' 364).

ממבטה ניכר, שהיא יראה את האל ורואה חשיבות רבה באמונה בו, וניכר הכוח, שהאמונה מקנה לה. סוניה מגלה שליטה בברית החדשה וביטחונה מתחזק: "היא מניפה אליו פתאום את עיניה הבורקות" (עמ' 364) ו"מעיפה אליו מבט ומזעיפה את גבותיה" (עמ' 365). רסקולניקוב רואה את הברית החדשה ושואל ממי קיבלה את הספר, וסוניה עונה "בלי להביט לעברו" (עמ' 365).

יתרה מזו, היא מסרבת להביט בו: "סוניה הביטה בעקשנות אל הרצפה ולא ענתה" (עמ' 365). התנגדותה של סוניה לדבריו היא ילדותית ובאה לידי ביטוי בהסטת מבטה אל הרצפה ובשתיקתה. במהלך קריאתה מתוך הברית החדשה היא "כמעט נשאה אליו את עיניה, אבל הכניעה את עצמה והמשיכה לקרוא" (עמ' 367). סוניה נאבקת בעצמה שלא להסתכל לעברו של רסקולניקוב. ככל שמתמשכת הקריאה, סוניה "מפנה את פניה הצידה ואינה מעיזה וכמו מתביישת לשאת אליו את עיניה" (עמ' 368-369).

רסקולניקוב מספר על עצמו – ומבטה של סוניה משתנה: הוא מספר שנפרד מאמו ומאחותו "סוניה הסתכלה עליו ולא הבינה שום דבר" (עמ' 369), וכשהוא מבטיח לספר לה מי רצח את ליזבטה, היא "שלחה אליו מבט פראי" (עמ' 370). לאחר יציאתו "סוניה הסתכלה עליו כמו על משוגע" (עמ' 370).

במפגש השני מותקפת סוניה על-ידי לוז'ין, המאשים אותה בגנבת מאה רובלים:

"סוניה הסתכלה סביבה. כולם הביטו בה בפנים כל-כך איומים, חמורים, לועגים, שונאים. היא שלחה מבט אל רסקולניקוב... הלה עמד על-יד הקיר בידיים שלובות על חזהו והשקיף אליה בעיניים בוערות" (עמ' 441). סוניה מחפשת חיזוקים במצוקתה. המשתתפים בסעודה לזכר אביה

אינם מכירים אותה ואינם תומכים בה, ורסקולניקוב לבדו שולח אליה מבטים. אף שאינו יוצא להגנתה, הוא יוצר עמה קשר-עין תומך, ומבטים אלה מחזקים אותה ומאפשרים את עמידתה האיתנה במעמד מביך זה. הוא ממשיך לנעוץ בה מבט: "מכל עבר עפו קריאות. רסקולניקוב שתק בלי לגרוע את מבטו מסוניה, ועם זאת העתיק אותו במהירות מפעם לפעם אל לוז'ין" (עמ' 443).<sup>15</sup>

במפגש השלישי, מפגש-הווידוי של רסקולניקוב, סוניה מישירה מבט. בתחילת המפגש היא "שלחה בו מבט חוקרני" (עמ' 456), כאשר הצטלבו מבטיהם. רסקולניקוב "פתאום הרים את ראשו ושלה אליה מבט מרוכז; ואז ראה את מבטה שלה המופנה אליו, מוטרד ודואג עד עינוי; הייתה כאן אהבה" (עמ' 457). קשר-העין חושף את אהבתם ההדדית. סוניה "מתבוננת בו בריכוז" (עמ' 458), ורסקולניקוב "שולח בה מבט מסתורי וגלוי-לב כאחד" (עמ' 462). בהקשיבה לתאוריה, שהובילה אותו לרצוח "ועיניה שצועפו עד כה בדמעות ברקו פתאום... ונועצת בו מבט של אש" (עמ' 469).

העיניים חושפות את השינוי ברגשותיה של סוניה:

בתחילה היא חשה נחותה מרסקולניקוב. היא נבוכה מנוכחותו של הסטודנט הצעיר, ולכן משפילה את מבטה ורק מעיפה בו מבט. באמצעות העיניים אפשר גם להבין את האמפטיה, שהיא חשה כלפי אמה החורגת הסובלת. העיניים מבטאות גם את האמונה השלמה באל. במפגש השלישי אנו חשים בשינוי המהותי שעברה סוניה. היא מישירה מבט, ורסקולניקוב מגלה דרך מבטה, שהיא אוהבת אותו. עתה היא נחושה בדעתה ומפוכחת. החלטתה לקשור את גורלה בגורלו ולשאת אתו את עונשו – באה לידי ביטוי גם במבטה שהשתנה. אמנם רסקולניקוב הוא, שהציע לה להצטרף אליו, אך סוניה החליטה ובחרה להצטרף אליו, ומבטה הישיר נותן יתר-תוקף להחלטתה.

## 2.2. חיוך – כמטפורת-מחווה

החיוך הוא חלק מהאינטראקציה החברתית:

נשים משתמשות בחיוך במקרים רבים – כדי לגרום לאחרים לחוש נוח. במפגש הראשון מחפה החיוך על קשייה של סוניה, שאינה מורגלת במפגשים חברתיים. רסקולניקוב מתפעל משקיפותה: "כמה שאת רזונת! הנה איזו יד יש לך! שקופה לגמרי. והאצבעות כמו של מת. הוא נטל את ידה. סוניה חייכה חיוך רפה" (עמ' 355). סוניה נבוכה, וחיוכה הוא תגובה על דבריו ועל מגעו של רסקולניקוב.

במפגש השלישי היא מחייכת שוב, והפעם – כדי להפחית את הנזק, שדבריה עלולים לגרום למערכת-היחסים העדינה עם רסקולניקוב. "רק אל תדבר אלי כמו אתמול! – קטעה אותו. – בבקשה אל תתחיל בכלל. גם בלי זה יש מספיק ייסורים... היא מיהרה לחיך, כי נבהלה שמא נזיפתה לא תמצא חן בעיניו" (עמ' 455). כשרסקולניקוב מתחיל את הווידוי, סוניה נבהלת: "אבל

---

15. זאת – באנלוגיה ניגודית לקשר-עין אחר, שרסקולניקוב יוצר עם לוז'ין, ובו אפשר לראות ששנאתו יוקדת: "פיוטר פטרוביץ' לכסן את מבטו אל רסקולניקוב. מבטיהם נפגשו. עיניו הבוהרות של רסקולניקוב היו מוכנות לשורפו לאפר" (עמ' 445).

אתה... אותי... למה אתה כך-כך... מפחיד אותי? – אמרה בחיך ילדותי" (עמ' 458).  
 חיוכה של סוניה מופיע ברגעי-מבוכה, לחץ נפשי או כשהיא רוצה לרכך את תוכן דבריה – כדי לשמור על קשר עם רסקולניקוב.  
 החיך, שבתחילה מאפיין את סוניה חסרת-הביטחון, נעלם במפגש השלישי. אפשר לחוש את השינוי שעברה סוניה: משהחליטה לגלות אתו לסיביר, והיא שלמה עם החלטתה, אין היא נזקקת עוד לחיך זה.

### 2.3. מגע-יד – כמטפורת-מחווה

תנועות-הידיים תופסות מקום מרכזי אצל סוניה. מאחר שהיא מופנמת ואינה מרבה לדבר, אפשר ללמוד הרבה משפת-הגוף שלה על הרגשותיה וגם על אמונתה.  
 אפשר להבחין בין תנועות-ידיה לפני הווידוי של רסקולניקוב ולאחריו:  
 לפני הווידוי משקפות תנועותיה את הרגשותיה כלפי עצמה, ואילו אחרי הווידוי – כלפי רסקולניקוב, ובעיקר – את חמלתה עליו. הפגישה עם אמה החורגת, קטרינה-איונובנה, מתאפיינת בהיעדר תנועות ידיים מצד סוניה. גם כאשר קטרינה מחבקת אותה, אין היא מחזירה לה חיבוק. בכך מודגשים יחסיה של סוניה לאמה החורגת והקושי, שנוצר במהלך הסיטואציה. מכאן אפשר ללמוד גם על ההבדל בין מערכת-היחסים סוניה-רסקולניקוב לבין מערכת-היחסים סוניה-קטרינה.

במפגש הראשון בין סוניה לרסקולניקוב – סוניה מצמידה את ידיה בתחינה פעמים מספר. היא עושה זאת, כאשר היא מתוודה לפני רסקולניקוב בנוגע לאמה החורגת קטרינה ומתארת את הסבל הרב שחוותה קטרינה: "ובארשת מיוסרת הצמידה את כפות-ידיה זו אל זו" (עמ' 357). זוהי מחווה דתית (מנהג הנוצרים להצמיד את כפות-ידיהם בתחינה בשעת התפילה), וסוניה היא נערה מאמינה, ולפיכך תנועת-ידיים זו הולמת את הסיטואציה – הווידוי. תנועה זו חוזרת, כאשר היא מזדעזעת מתיאורו של רסקולניקוב את הגורל הצפוי לאחיה החורגים, לאחר שתמות אמם משחפת: "היא הקשיבה, תוך שהיא מביטה בו בתחינה, מצמידה את כפות-ידיה זו אל זו בבקשה אילמות, כאילו בו ורק בו תלוי הכול" (עמ' 360).

עוד תנועת-ידיים, שמאפיינת את סוניה: כאשר היא נסערת ומתייסרת, היא פוכרת את ידיה:  
 במפגש הראשון "סוניה אמרה זאת מתוך ייאוש, נרגנת ומתייסרת ופוכרת את ידיה" (עמ' 357). כשהיא נזכרת, כיצד עבדה אמה החורגת עד כלות-כוחותיה "סוניה אפילו פכרה את ידיה, תוך כדי דיבור, בגלל הכאב שגרם לה הזיכרון" (עמ' 359). סוניה מתקשה להירדם לאחר ביקורו הראשון של רסקולניקוב: "הלילה עבר על סוניה בקדחת ובהזיה. מדי פעם קפצה מן המיטה, בכתה, פכרה ידיה..." (עמ' 371). תנועה זו מופיעה שוב במפגש השלישי לאחר הווידוי המפתיע של רסקולניקוב. סוניה נתונה אז בסערת-נפש, היא תזזיתית: "כמו שוכחת את עצמה, היא ניתרה ממקומה, ובכמה צעדים הגיעה עד אמצע החדר, פוכרת את ידיה; אבל מיהרה לחזור אליו ושוב ישבה לצידו..." (עמ' 460). רסקולניקוב מנסה להסביר לסוניה את המניעים לרצח, אבל סוניה מתקשה להבין את התאוריה שלו, ועל פיה האדם אינו אלא כינה, "והיא פכרה את ידיה בייאוש" (עמ' 466).

תנועת-ידיים אחרת, המשמשת לתיאור מצבה הרגשי של סוניה, היא ספיקת-כפיים, המופיעה במפגש השלישי. לדוגמה, כשאין היא מצליחה להבין את טיעונו של רסקולניקוב: "הו, תשתוק,



תשתוק! – צעקה סוניה, סופקת את כפיה" (עמ' 467). וכשהיא מופתעת מהווידי ברצח, היא משתמשת בתנועות-יד, ההולמת את הסיטואציה: "מה, להרוג? אם יש לך זכות להרוג! – ספקה סוניה את כפיה" (עמ' 468).

מצבי-רוחה של סוניה ניכרים גם בתנועות-ידיים אחרות:

כשהיא מיואשת: "... קראה סוניה כמעט בייאוש ותפסה את ראשה בשתי ידיה" (עמ' 360). סוניה מדוכאת, ואפשר לחוש זאת על פי תיאורה: "סוניה עמדה בידיים מורדות ובראש מושפל, אחוזת דכדוך איוס" (עמ' 360).

רסקולניקוב מלגלג על אמונתה התמימה בעזרת האל, והיא בתגובה: "כאילו רצתה לומר משהו, אבל לא יכלה להוציא הגה מפיה ורק פרצה בכבי רם, מכסה את פניה בכפות-ידיה" (עמ' 361). פעולה זו חוזרת בתחילת המפגש השלישי: "היא ישה, נשענת על השולחן ומליטה את פניה בידיה..." (עמ' 464). סוניה מחפשת את הפרק על תחיית אלעזר בברית החדשה. היא נרגשת ועצביה רופפים הן מן המעמד והן מדרישתו של רסקולניקוב שתקרא לפניו: "סוניה פתחה את הספר ומצאה את המקום. ידיה רעדו וקולה בגד בה" (עמ' 366). בסוף המפגש השלישי סוניה מנסה לשכנע את רסקולניקוב להתוודות על פשעו ולשאת בעונש. כשהיא לא מצליחה לשכנעו במילים, היא משתמשת במטפורת-מחווה: "אתה תתייסר, תתייסר, – חזרה ואמרה בהושיטה אליו את ידיה בתחינה נואשת" (עמ' 470).

סוניה שומרת מרחק פיזי מן הסובבים אותה, ובכללם – אמה החורגת, אך נגיעותיה המועטות ברסקולניקוב מתוארות ומודגשות בשני מפגשיהם הפרטיים בחדרה:

במפגש הראשון לאחר שרסקולניקוב מתאר באכזריות את מצבה הסופני של אמה החורגת, סוניה נוגעת בו וזועקת מתוך ייאוש ותחושת חוסר מוצא: "אוך, לא, לא, לא! – ובתנועה לא-מודעת אחזה סוניה בשתי ידיו, כמו מתחננת שזה לא יקרה" (עמ' 360). כשרסקולניקוב מלגלג על אמונתה, אין סוניה עונה, ובמקום זאת היא "מניפה אליו פתאום את עיניה הבורקות ולוחצת את ידו בידה בחוזקה" (עמ' 364). לאחר הווידי של רסקולניקוב – המגעים ביוזמת סוניה מתרבים ומתחזקים, שכן היא חשה כלפיו חמלה. במפגש הראשון פעולותיה מתוארות בפירוט: נפלה, חיבקה, לפתה. הפעולות גם חוזרות לשם הדגשה: "חזק-חזק", "שוב". סוניה מחבקת אותו "נפלה על צוואריו, חיבקה ולפתה אותו בידיה חזק-חזק" (עמ' 460). לאחר מכן היא מצהירה שהם ילכו "ל... יחד, יחד! חזרה ואמרה כמו מתוך עילפון ושוב חיבקה אותו – לעבודת פרך אלך יחד איתך!" (עמ' 460). רסקולניקוב נרעש מתגובתה: "שוב את בוכה ומחבקת אותי – אבל על מה, על מה את מחבקת אותי?" (עמ' 463). הוא חוזר ושואל, אם תבוא אתו לגלות, והיא עונה לו במגע: "היא הידקה את ידו בידה" (עמ' 463). כאן שפת-הגוף מחליפה באופן מוחלט את המילה המדוברת. סוניה מבקשת מרסקולניקוב להודות ברצח ומתארת איך עליו לעשות זאת. אחר כך: "רועדת כל כולה, כמו באיזה התקף, אוחזת אותו בשתי ידיו, מהדקת אותו בחוזקה בידיה..." (עמ' 469).

ברומן "החטא ועונשו" עושה דוסטויבסקי שימוש מרובה בידיים ומחפה באמצעותן על קשיי-הביטוי המילוליים של סוניה:

הידיים מופיעות במגוון-תנועות: סוניה מצמידה, פוכרת, סופקת, תופסת, מרימה, מכסה, רועדת ולוחצת. באמצעות תנועות-ידיה אפשר לחוש את השינוי שעברה. במפגש הראשון עם רסקולניקוב היא בעיקר נוגעת בעצמה, משום שהיא שקועה ביוגנה.

לעומת זאת, במפגש השלישי, שבו רסקולניקוב מתוודה, הווידוי מקרב ביניהם, וסוניה נוגעת בו פעמים רבות כדי לנחמו. רסקולניקוב מופתע מתגובתה החמה ואומר: "כמה מוזרה את, סוניה, – מחבבת ומנשקת אותי אחרי שסיפרתי לך על זה. את שוכחת את עצמך" (עמ' 460). השינוי שחל בסוניה בא לידי ביטוי בתיאורי המגע: בתחילה אין היא יוזמת יחסי-קרבה פיזיים עם רסקולניקוב, ואילו לאחר הווידוי היא נוהגת בו בקרבה יתרה.

## סיכום

סוניה היא דמות משתנה, והשתנותה באה לביטוי במטפורות-המחווה. דוסטויבסקי השתמש במגוון-מחוות – כדי להמחיש את השינוי, שעברה סוניה מהמפגש הראשון ועד המפגש השלישי. הוא השתמש במגע-יד, במבט ובחיוך – כדי להמחיש לנו את השינוי. מזמן שסוניה נחשפת לווידוי של רסקולניקוב, היא מחליטה להקדיש לו את חייה, ומאז – דיבורה ומחווותיה משתנים. כל השינויים האלה מעידים, שסוניה הולכת ונחלצת ממצבה – מצב של אישה, הנתונה למרות והנכנעת לגורלה – והיא נעשית אישה השולטת בגורלה.

בתחילה סוניה עושה את מה שהאחרים מצפים ממנה שתעשה ומקריבה את עצמה למענם, אבל אין היא עושה זאת מתוך מודעות. לעומת זאת, בסוף הרומן, היא מחליטה החלטה מודעת ללכת עם רסקולניקוב לרצות את עונשו, משום שהיא חשה שמצאה את ייעודה אתו.

מתוך מטפורות-המחווה בשיח של סוניה – אפשר ללמוד, כיצד משתחררת הגיבורה מבעל-המרות ומסוגלת לבחור את דרכה בעצמה, מתוך חירות. היא יוצאת מחוזקת מהקשר האישי עם הגבר, שלמרותו היא נתונה, והיא שיוזמת את השינוי. סוניה גולה עם רסקולניקוב לסיביר, ושם היא בונה את חייה עמו וזוכה לאהדת-הסביבה בזכות אישיותה.